

ԳԻՐԵՐՈՒ ԳԻՒՏԸ՝

Հայ և օտար մասնագետներու գնահատմամբ

«Սարկիլի է քսել, թէ հայ մշակոյթի իսկական գոյութիւնն սկիզբ առաւ այրութեան ստեղծումէն, Աստուածաշունչի թարգմանութենէն ու անոր յաջորդած գլոսաբանութենէն, որոնք հայ ժողովուրդին բերին ինքնաճանաչման: Այդ շրջանէն սկսեալ, շնորհիւ գրաւոր լեզուի ու գրականութեան, սրահարմարեցաւ ազգային զգացումը:»*

Անթուան Մեյլէ¹

Եւ դարուն հայ իրականութեան մէջ տեղի ունեցած բացառիկ իրադարձութեան սոյն բնորոշումը ճշմարտացի գնահատական մըն է որ կը տրուի գիրերու գիւտին: Այդ շրջանը, արդարեւ, մեր պատմութեան առանձնայատուկ ու շրջադարձային ժամանակահատուածն էր որ կը յատկանշուէր մէկ կողմէն՝ քաղաքական իշխանութեան մասնատուածութեամբ ու անկումով, միւս կողմէն՝ հոգեւոր համախմբուածութեամբ և միաւոր կեանքի աննախընթաց վերելքով: Ժակատագրական այնպիսի պայմաններու մէջ, երբ հարցականի տակ էր ժողովուրդի ինքնութիւնը գոյութիւնը, անոր հանճարեղ գաւակ Մեսրոպ Մաշտոցը գտաւ ճգնաժամէն դուրս գալու լուսադոյն ելքը՝ ստեղծելով սեփական այրութեան և սկիզբ դնելով ազգային դպրութեան: Անոր գիւտը դարձաւ հայութեան պահպանման անպարտելի գէնը՝ բոլոր ժամանակներու համար և ժողովուրդը երբեք չգլացաւ պարտ ու պատշաճ մատուցել արժանաւոր իր գաւակին: Մեսրոպ Մաշտոցը դարձաւ բոլորին սիրելի ու պաշտելի Սուրբը, սկսած թոթովախօս մանուկէն մինչեւ գաւաւթած ծերունին, ու կը շարունակէ մնալ այդպիսին:

Սահակ-Մեսրոպեան փառաւոր դարաշրջանին անդրադարձած են ոչ միայն մեր գրեթէ բոլոր պատմիչները, սկսելով Կորիւնէն, այլեւ յետագայի պատմաբան-քննադատներն ու բանասէրները,

գրականագէտներն ու լեզուաբանները: Մեծ գործերը որքան ալ իրենց բնոյթով բլրան ազգային, չեն կրնար, այնուամենայնիւ, պարփակուիլ ազգային նեղ շրջանակի մէջ. այդպէս եղաւ նաեւ հայ գիրերու գիւտը, որը շուտով ձեռք բերաւ համաշխարհային ճանաչում ու գնահատանք:

Օտարներու հետաքրքրութիւնը դէպի հայ մշակոյթը, սկզբնապէս կը հետապնէր կրօնական-քաղաքական նպատակ, իսկ վերջինիս համար բաւական էր գիտնալ տուեալ ժողովուրդի լեզուն: Այդ գործին էր հետամուտ, օրինակ, Բարթողիմէոս Պոլոնացի լատին եպիսկոպոսը որ 1316 թուականին, Պապի յանձնարարութեամբ գալով Հայաստան ու սորվելով հայերէն, լատիներէնէն կատարեց չափ մը թարգմանութիւններ: Աւելի ուշ, Ժէ. դարուն, կրկին օտարներու ձեռքով լոյս տեսան քերականութեան դասագիրքեր: Այս կարգի աշխատութիւններու միջոցաւ հայերէնին

ծանօթանալէ ետք, Եւրոպացիներու ուշադրութիւնն սկսաւ դրաւել ի նաեւ այդ լեզուով խօսող ժողովուրդի պատմական անցեալը, տնոր դրականութիւնը: Մեր անցեալի ժառանգութեան մասնակի ուսումնասիրութիւնը բաւական էր որպէս զի ֆրանսացի արեւելադէտ Մաթիւրէն Տը Լա Քրոզը (1661-1719) հիանար Եւրոպայի սկզբին հայ գիտնականներու կատարած Աստուածաշունչի դերագանց թարգմանութեամբ ու անուանէր զայն «Թագուհի թարգմանութեանց», մինչ Կիւրմ Տը Վիլլըրդուան գիտակցելով, մասնաւորաբար, հնագոյն օտար սկզբնաղբիւրներու թարգմանական մեր հարուստ ժառանգութեան կարեւորութիւնը, կ'ըսէ. «Մէկ անգամ բացայայտուած Հայաստանը մեր առջեւ կը բանայ Արեւելքի դարպասները ու մենք կը գտնենք զանձ մը որ վեր է ամէն պատկերացումէ»:

Նորադիւտ դանձի ուսումնասիրութեամբ սկսան դրադիլ ժԹ. դարուն, արդէն ոչ միայն անհատներ, այլեւ գիտական հաստատութիւններ: Այս երեւոյթն, անշուշտ, արդիւնք էր Արեւելքի նկատմամբ յառաջ եկած ընդհանուր հետաքրքրութեան որմէ անմասն չէր կրնար մնալ Հայաստանն իր դարաւոր և հարուստ մշակոյթով: 1811 թուականին, հիմնուեցաւ Հայագիտական առանձին բաժանմունք մը Փարիզի Արեւելեան Լեզուներու Համալսարանին մէջ, որուն հետեւեցան նաեւ ուրիշներ՝ Լուվէնի, Մոսկուայի, Փեթերպուրկի, Տորպատի և այլ խոշոր կեդրոններու մէջ: Մասնադիտական կրթութիւն ստացան գիտնականները Հայոց լեզուի ու գրականութեան, պատմութեան ու աշխարհագրութեան վերաբերեալ իրենց ուսումնասիրութիւններով և հայ պատմիչներու իրենց կատարած թարգմանութիւններով զգալի աւանդ բերին մեր ազգային մշակոյթը օտարներուն ծանօթացնելու շնորհակալ դործին:

Հայագիտական յիշեալ հետազօտութիւններու արդիւնքները, այլ և այլ հարցերու շուրջ արտայայտուած տեսակէտները կը պահանջէն գիտական մօտեցում, բան մը՝ որ դուրս է մեր նպատակէն: Այստեղ կ'ուզենք, պարզապէս, ընթերցողի ուշադրութիւնը հրաւիրել Եւրոպայի կատարուած կրթական յեղափոխութեանը տրուած դնահատականին, այդ մեծ շարժման ճիշդ արժեւորումին ինչպէս հայերու, այնպէս ալ օտարներու կողմէ: Ընտրաբար կատարուած քաղաքացի մըն է, զոր կը բերենք ստորեւ՝ իրրեւ պերճախօս վկայութիւն՝ գուտ ազգային երեւոյթի մը ունեցած համընդհանուր ճանաչման:

«Հայկեան իրականութեան երկու ամենասքանչելի յոյսեր» կը կոչէ Սահակ Պարթեւին ու Մեսրոպ Մաշտոցին, Միւնխենի Համալսարանի դասախօս Նոյմանը: Նօսելով այրուրենի սուղման քաղաքական ու զաղափարական նշանակութեան մասին, ան կ'ըսէ. «Եթէ այն բոլոր գրոհներուն մէջ որ Եւրոպայի սկսեալ ընդգրկեցին ամ-

րողը առաջաւոր Ասիան ու, մանաւանդ, Հայաստանը, հայերը կրցան մնալ որպէս ինքնուրոյն քրիստոնեայ ազգ, ապա այդ կատարուեցաւ շնորհիւ սեփական այրուբենի, որուն միջոցաւ հնարաւոր եղաւ ունենալ սեփական գրականութիւն և ինքնուրոյն ազգի հոգեւոր կազմութիւն»:² Նոյն ժամանակաշրջանի մէկ այլ, ֆրանսացի դիտնական՝ Սէն Մարթէն հայազէտը որն ունի Հայաստանի պատմութեանն ու աշխարհադրութեանը նախընտրած ստուաբուսումնասիրութիւն,³ առանձնապէս ուսանելի կը գտնէ հայ գրական այն երկասիրութիւնները, որոնք ճշգրիտ տեղեկութիւններ կը հաղորդեն ոչ միայն հայերու, այլեւ ամբողջ Արեւելքի պատմութեան վերաբերեալ, սկսած Դ. դարէն: Քանի մը տարի անց շարադրած իր մէկ այլ գրութեան մէջ հեղինակը մանրակրկիտ քննութեան կ'ենթարկէ Ե. դարու դէպքերը: «Արեւելքապէս գուտ գրական այս շարժումը, — կը գրէ ան, — ընդմիջող բաժնեց հայերուն Արեւելքի միւս ժողովուրդներէն, դարձնելով անկախ ու ինքնուրոյն, ամբապնդելով քրիստոնէական հաւատը և մերժելով մինչ այդ յայնօրէն տարածուած օտար այրուբեններու օգտագործումը: Եթէ չ'ըլլար այդ, հաւանաբար, հայերը շուտով պիտի ձուլուէին պարսիկներու կամ ասորիներու հետ, յաւիտենապէս հեռանալով պատմութեան ասպարէզէն, ինչպէս եղան հին ասիական շատ ուրիշ ժողովուրդներ»:⁴

ԺԺ. դարու երկրորդ կէսին, շատ մասնագէտներ որոնց համար հայերէնն այլեւս զաղրած էր անմատչելի ու անհրապոյր ըլլալէ, սկսան հետաքրքրուիլ հայ նշանադիրներու հետ առնչուող զանազան մասնակի հարցերով, առանձին տառերու ծագումով, այն հենքով՝ որուն վրայ Մաշտոցը կառուցեց իր անկործան կոթողը: Յառաջ եկած ընդհանուր աշխուժութիւնն առաւել թափ ու ծաւալ ստացաւ Ի. դարուն: Ուսումնասիրողներու գերակշիռ մասը, բնականաբար, անդրադարձած է Աստուածաշունչի հայերէն թարգմանութեանն ու դոված գայն՝ ամենապերճախօս որակումներով: Փարիզի Արեւելեան լեզուներու բաժանմունքի հայ գրականութեան ու լեզուի դասախօս էտուար Տիւրյոնիէն այսպէս կը ընդորոշէ Ե. դարու հայ գրականութիւնը. «Արեւելքի մէջ քրիստոնէութեան ազդեցութեամբ զարգացող բոլոր գրականութիւններէն հայկականը, անմիջապէս, ամենանշանաւորն է իր հարստութեամբ ու ինքնատիպութեամբ: Ըլլալով մեծ կայսրութիւններու սահմանակից, հայերն իրենց ստեղծագործութիւններուն մէջ յիշատակած են այնպիսի եղելութիւններ զորս Յուն կամ Հռոմայեցի

պատմիչները յաճախ անդիտացած են, իսկ եթէ հաղորդած են՝ ապա, ոչ ճիշդ»:⁵ Աստուածաշունչի թարգմանութիւնը Տիւրքիէն կը դիտէ իրբեւ վաղելիագէղ ու ճշգրիտ վերարտադրութիւն մը որով կրնայ պարծենալ հայ դասական գրա կանութիւնը: Այդ ճշգրտութիւնն ու կատարելութիւնն են որ Սորպոնի Համալսարանի ուսուցչապետ Փիքին կը թելադրեն պնդել, թէ հայերէն թարգմանութեան միջոցաւ կարելի է նոյնիսկ սրբագրել Յունարէն բնագիրը:

Եւ դարու գրական հայերէնի ստեղծումը համեմատուած է Մարթին Լուտերի նախաձեռնութեան հետ Գերմանիոյ մէջ, ԺԶ դարուն, երբ Աստուածաշունչի թարգմանութեամբ հիմք դրուեցաւ ժամանակակից գրական գերմաներէնին: Մաշտոցի ու Սահակի և անոնց աշակերտներու մշակած լեզուն էր, բայց Կաթեյրասի, որ դարձաւ ազդեցիկ միութեան գլխաւոր գործօն՝ մէկ բնղհանուր լեզուով միացնելով համայն հայ ժողովուրդը:⁶ Ռուս բանաստեղծ-գրականագէտ և հայ միջնադարեան տաղերգութեան հմուտ չիտակ Վալէրի Պրիւսովի բնութագրումով Հայաստանի պատմութիւնը անմահ գոհարներ բովանդակող իրատեսակ գանձարան մըն է և համաշխարհային մշակութիւն բերած իր ներդրումով ան նոյնքան արժանի է ուշադրութեան, որքան ամենանշանաւոր ժողովուրդներու պատմութիւնը, չրացառելով Եզրպտացիները, Հելլէնները, Հռոմայեցիները և ժամանակակից Եւրոպայի ժողովուրդները:⁷

Հայոց աշուրբէնին նուիրուած իրենց հետազոտութիւններուն մէջ հեղինակները յաճախ անդրադարձած են Մաշտոցի, նաեւ Սահակ Պարթեւի անձնաւորութեան, անոնց՝ իրբեւ անհատի արժանիքներուն և, առհասարակ, Սահակ-Մեսրոպեան զպրոցի գերին: Այստեղ կ'ուզենք, առաջին հերթին, մէջբերել հաստուածներ Մաշտոցի աշակերտ ու կենսաղիր Կորիւնէն, որը սրտաւոյց բառերով կը նկարագրէ իր ուսուցչի ապրումներն ու մտատանջութիւնները:⁸ «Եւ այնպէս տրտմական հոգսերով պաշարուած ու թակարդապատուած և մտածունքներու ծփանքի մէջ էր ինկած, թէ արդեօք ի՞նչպիսի ելք գտնէ...» (ԼՋ 40): «Եւ այնպէս, անշատ նեղութիւններ քաշեց իր ազդին բարի օգնութիւն մը գտնելու համար. ամէն բան պարզեւոք Աստուծմէ, իսկապէս, իրեն շնորհուեցաւ այդ բախտը ու ան, իր սուրբ աջով հայրաբար ծնաւ նոր ու սքանչելի ծնունդներ — հայերէն լեզուի նշանադրեր»... (ԼՋ 42): Կորիւնէն, այնուհետեւ, Մաշտոցի ու Մովսէսի միջեւ զուգահեռ անցրնելով աւելի բախտաւոր կը դիտէ իր ուսուցիչը. «Մեծ Մովսէսը, — կ'ըսէ ան, — այնպէս ուրախ չէր Սինա լեռնէն իջած

տտեն, մինչեւ անգամ աւելի պակաս, որովհետեւ [երբ] աստ-
ուածատես մարդը Աստուծոյ հրամանն ստացած... կ'իջնէր
լեռնէն... տիրադրուծ ժողովուրդը ձուլածոյ կուռքին կ'երկր-
պագէր. և Մովսէս յացաւ իսկ երանելին [Մաշտոց] լեցուած էր
ուրախութեամբ, որովհետեւ զիտէր իրեն զիմաւորելու եկողնե-
րու բերկրանքը...» (էջ 43): Շնորհիւ Մաշտոցի ու Սահակի, այդ
«երկու հաւասարակիցներու», Հայաստան աշխարհը կը թեւակո-
խէ մշակութային զարթոնքի աննախադէպ շրջան մը: «Այն ժա-
մանակ, — կը շարունակէ Կորիւնը, — անպայման սքանչելի դարձաւ
մեր երանելի ու ցանկալի Հայաստան աշխարհը, ուր երկու հաւա-
սարակիցներու ձեռքով յանկարծ, մէկ անգամէն հայարարաւ,
հայերէնախօս դարձան օրէնուսոյց Մովսէսը՝ մարգարէական
դասի հետ, և յառաջագոյն Պօղոսը՝ բոլոր առաքեալներու գունդով,
Քրիստոսի աշխարհակեցոյց Աւետարանին հետ միասին: Ինչ
սրտալիր ուրախութիւն էր այնտեղ այնուհետեւ, և ինչ հաճելի
տեսարան աչքի համար...» (էջ 45):

Մեսրոպի ու Սահակի գովքը կը հիստէ նաեւ պատմահայր
Մովսէս Խորենացին, զրուատելով առաքինութիւններով բոլորին
գերազանցած Մեսրոպի հրեշտականման տեսքը, պայծառ խօսքը,
ժուժկալութիւնն ու այլ բարեմասնութիւններ. մինչ Սահակ
Պարթեւին կը ընթացողէ զիպուկ և բազմարովանդակ մէկ
նախադասութեամբ՝ «Մահկանացու ծնելով, անմահ թողուց իր
յիշատակը»:⁹

ԺԲ-ԺԳ դարու մատենագիր Կարապետ Սասնեցին, որ
ծաւալուն ներբողեանով մը կը շարադրէ Մաշտոցի կեանքն ու
գործունէութիւնը,¹⁰ ամենագեղեցիկ որակումները կը շեշտէ
անոր անձին: Այսպէս, օրինակ՝ «Լուսածագ առաւօտ... հրափայլ արփի...
քաղցրացող ամպ մրգաբեր անդաստան դժուարագիւտ բիւրեղծաղկա-
լից մարգ... անխարդախ ուռուցիչ... յուսոյ վահան... մանուշակի
փունջ... որ երեք ազգ լուսաւորեցիր, փառաւորեցիր ու ազ-
ատեցիր մուրալէ և օտարներու մօտ ճարակելէ...» (էջ 38-65):

Յարգանքի ու մեծարման նման անվերապահ արտայայտու-
թիւններու կը հանդիպինք նաեւ նորագոյն շրջանի հայ թէ օտար
հեղինակներուն քով: Անդրադառնալով Սահակ-Մեսրոպեան զպրո-
ցի աշխոյժ և եռանդուն գործունէութեան, Հրաչեայ Աճառեանը
կ'ըսէ. «Ինչ որ այդ բոլորի մէջ կը գերազանցէր ու ամբողջ
շարժման անիւը կը կազմէր՝ անկախ ազգային ինքնա-
ճանաչութեան և ազգային պերականութեան գաղափարն էր որ
մինչեւ այդ չկար... Հայաստանի ամէն կողմ ընցուած զպրոց-
ները... Սահակի ու Մեսրոպի անխոնջ գործունէութիւնը և իրենց

աշակերտներու ուսումնասէր եռանդը կարճ ժամանակի մէջ
այնպէս բարձրացուցին Հայոց հոգեւոր ու մտաւոր հորիզոնը,
այնպիսի ծաղկեալ վիճակի մը մէջ զրին բովանդակ երկիրը,
որուն երբէք չհասաւ յետոյ, անցեալին... ամբողջ այս մեծ շար-
ժումը, զրական այս գործունէութիւնը Սահակի և Մեսրոպի
աշխատութեան արդիւնքն է... զայով լեզուական արժանիքին,
ոչ մէկ դար կրցաւ մօտենալ ոսկեղնիկ լեզուին, և Ե. դարու հայե-
րէնը ամէն դարի ու ամէն ժամանակի համար եղաւ լեզուի
դասական օրինակը»¹¹

«Կրօնքը, լեզուն և մատենագրութիւնը որոնք կը կազմեն
ազգայնութեան տարրերը, — կը դրէ Ստ. Մալխասեանցը, — գտան
իրենց փրկութիւնը և սպառնալիցութիւնը ազգային զիրերու դիւ-
տին մէջ, որուն համար ալ Հայոց ազգի ամենամեծ մարդն ու
բարերարը պէտք է զիտուի Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցը»¹²

Պեւոյնի Համալսարանի դասախօս, բանասէր-պատմաբան
Ժողէֆ Մարկիարտը, 1902 թուականին Համպուրկի Արեւելա-
դէտներու Միջազգային Գիտաժողովին կարդացած բանախօսու-
թեան ընթացքին, քրիստոնէական շրջանի սեփական այրուրենե-
րու ստեղծման մէջ հայ զիրերու գիւտը կը զիտէ որպէս բացա-
ռիկ զարմանալի երեւոյթ մը ու խօսելով տնոր ստեղծման հան-
դամանքներուն մասին, կ'ըսէ. «Եթէ նկատուի ունենանք այն պայ-
մանները որոնց մէջ Մաշտոցն ու Սահակը, իրենց մտքի գործու-
նէութեամբ հոգեւոր ու ժողովրդական ինքնագիտակցութեան
բերին հայ ազգը, և անոնց գործի հետ համեմատենք Տանայեան
այն պարզէր զոր Յրանց Փեփինը նուիրեց գերմանացի ժողովուր-
դին, իր ձեռքին ունենալով քաղաքական ու եկեղեցական ամէն
միջոց, կը տեսնենք որ Փեփինը և իր գինակից Վինֆրիտը խեղճ
թղուկներ կ'երեւին մտքի այս հսկաներու համեմատութեամբ...
Միջին դարու մէջ ո՞ր ժողովուրդը, — կը շարունակէ ան, — կրնայ
պարծենալ այն բանով որ եթէ ոչ սեփական լեզուով, գէթ լա-
տիներէնով կրցած ըլլայ հրապարակել Եղիշէի «Վարդանանց»
պատմութեան նման երկասիրութիւն մը: Ժողովուրդ մը որ իր
ծոցէն ծնած է այսպիսի մարդիկ և զանոնք կը յարգէ որպէս
դիւյսազուներ, անկարելի է որ ի սպառ քնջուի, քանի կը հետեւի
անոնց օրինակին»¹³

Մաշտոցի անձի ու գործի խտացած պատկերն ու զնահա-
տականը կու տայ պատմաբան Լէօն, անոր նուիրուած իր գրքոյ-
կին մէջ,¹⁴ «Երկրի շարժարանքներուն, ճշմարտութեան մէջ ծնաւ
համեմատ միտքը որ զնաց ասիականութեան սպառնալիքներուն
դէմ և յայտարարեց, թէ այդ երկիրը պէտք է ապրի: Այդ միտքը
քանի մը յառաջադէմ մարդկանց մէջ կ'ապրէր, բայց զայն
իրականացնողը, կեանքի հրաւիրողը միայն մէկն էր, և այդ մէկը

սուրբ Մեսրոպն էր...» (էջ 141): «Գողթան գաւառը մեր պատմութեան մէջ պէտք է հռչակուի ոչ միայն իրրեւ հին երգերու հայրենիք, այլեւ իրրեւ տեղ մը, ուր առաջին անգամ ծնաւ հայ դրականութեան միտքը: Մեր սմբողջ պատմութեան ընթացքին այս առաջին մեծ դէպքն էր, երբ հայ ժողովուրդը ճշմարիտ, նշանաւոր յաղթութիւն տարաւ...» (էջ 158): «Զէնքերն ու անթիւ գունդերը չեն որ էր կազմէն երկրի մը բախտը, այլ ժողովուրդի միտքը

յուսատուող հիմնարկութիւնները: Առանց յուսատուութեան չի կրնար բլրալ ուժեղ, ինքնուրոյն, կենսունակ ազգ: Տիրապետող յաղթութիւններէն մեզ ոչինչ մնաց ժառանգութիւն, մինչդեռ սմբողջ 15 դար է, ինչ հայր ունի հաստատու անկողնատեղի մնացած ժառանգութիւն մը, և այդ՝ Մեսրոպի անմահ յաղթութեանն է մնացած» (էջ 180-181): «Այն ինչ կատարուեցաւ Հայաստանի մէջ՝ երեւոյթ մըն էր որ նախ և առաջ պատիւ կրէրէր Մեսրոպի հանճարին, որ տուաւ հնար՝ ստեղծելու ամենակատարեալը, այնպիսի դորժիք մը որմէ տեղի լաւ հայուն պէտք չէրաւ այսքան երկար ժամանակ...» (էջ 182):

Հայոց այրուրենի ու Ոսկեղարեան մեր մատենադրութեան մասին խօսած ու գրած են նաեւ շատ ուրիշներ որոնց բոլորին անդրադառնալ, պարզապէս, անհարկն է: Մեր խօսքն աւարտելէ առաջ, սակայն, կ'ուզենք հոս մէջբերել քանի մը նմոյշ քաղուած՝ 1935 թուականին, Աստուածաշունչի թարգմանութեան 1500-ամեակի առթիւ կազմակերպուած հանդիսութիւններու ժամանակ օտար մասնակիցներու ելոյթներէն:

ԱՆԹՈՒԱՆ ՄԵՅԼ (ֆրանսացի լեզուաբան, հայագէտ)

«Յայտնի է որ հայ այրուրենի գլուխ-գործոց մըն է: Հայ հնչարանութեան հնչիւններէն իւրաքանչիւրը յատուկ նշանով մը նօթագրուած է. և սխառմը այնքան լաւ հաստատուած է, որ հայ ազգին հայթայթած է հնչարանութեան վերջնական արտայայտութիւն մը, արտայայտութիւն որ պահպանուած է մինչեւ այսօր առանց փոփոխութիւն մը կրելու, վասն զի սկիզբէն իսկ անիկա կատարեալ էր»:¹⁵

ՀԱՆՏԱ ՄԳԻՔ (Վիլհելմայի Համալսարանի հայերէն լեզուի ուսուցչապետ)

«Եթէ հայերէն թարգմանութիւնը համեմատութեան առնենք գոթական և սլաւական թարգմանութիւններուն հետ, պիտի բռնէր որ վերջիններս ներկայիս տեղի թանգարանական արժէք կը ներկայացնեն և կամ գրական մնացորդներ են, մինչ հայերէնը կ'ազդի մինչեւ օրս...: Այս թարգմանութիւնը առաջին կարգի մատուր մեծագործութիւն հարկ է համարել: Անիկա բազմապատիկ պտղաբեր եղաւ: Առաջին դիւր վրայ անոր արդիւնքն եղաւ, որ

նորարարյա քրիստոնեական իրական կրքաւ գիտական Յազկերտ Բ-ի
դժնդակ հարածանքներուն: որ հայերը, թէպէտ առանց պետու-
թեան, բայց կրօնի, լեզուի և զրի գոգոյ միացած կրքան պահ-
պանել իրենց ազգայնականը, և որ Հայ Եկեղեցին իրեն ամակր,
վերջինը Ասիոյ քրիստոնեական ազգային եկեղեցիներու, մինչեւ
այսօր, ի հեճուկս ամէն թշնամեաց և հարածանաց, կրքաւ պահել
ինքզինքը»:¹⁶

Պրանց Վերջի (Աւարտիսցի գրող)

«Յուզիչ, վսեմ պատկեր մըն է տեսնել Մեսրոպ մենակեացը,
այս իրական հանճարը, իր վանական խցկան մէջ, թէ ինչպէս
անվերջ դիշերներ, տոկայ՝ ձկնի նշոյլին տակ, վրձինն ու գրոցը
ձեռքին, տարօրինակ ձեւեր կ'ուրուագծէր անդադար... Երկու
կրակ կար վառուած այս միայնակեացին սրտին մէջ՝ սէրը դէպի
կրօն և սէրը դէպի իր ազգը: Երկու ուժեր անդուլ կ'արծարծէին
այդ կրակները մին՝ մտքի խորաթափանց ուժն էր որ գիտէ ամէն
զաղափար ծայրէ ի ծայր մտածել և ոչ մի առարկութենէ չի
խուսափիր: և միւսը՝ սուրը նուիրում մը դէպի զերագոյն ճշմար-
տութիւնները: Եւ երրորդ ուժ մըն ալ իրը սատար կ'աւելնար
առաջիններուն վրայ՝ յամառ տոկունութիւն մը որ միայն այն
մարդկանց յատուկ է, որոնք վշտերէն չեն խորտակիր և մինչեւ
խոր ծերութիւն կը հասնին: Կը բերուիմ բսելու, թէ միայն
նակեաց Մեսրոպի նկարագրին մէջ մարմնացած է մաս մը
էութենէն այն ժողովուրդին, զոր ոչ մէկ վիշտ կրցած է ցայսօր
խորտակել... Ազգի մը մտաւոր կեանքը կը սկսի անոր նշա-
նադիրներով... Ս. Մեսրոպ նշանադիրներու գիւտն ըրաւ Ս.
Գրքի և յետագայ բոլոր գրքերու համար Բայց այսքանը բաւական չէր:
հրաշք մ'ալ կատարուեցաւ ժողովուրդներու մաշտենագրութիւն-
ներն երբ տակաւին իրենց օրրանին մէջ են, թերակատար և
նախնական ձեւի մէջ են: դարեր պէտք է անցնին որ անոնք դա-
սական կատարելութեան, իրենց ոսկեղարուն հասնին: Միայն հայ
մատենագրութիւնն է որ մէկ անգամէն իր ոսկեղարով, իր դասա-
կանութեամբը երեւան եկած է: Միայնութեան և լռութեան մէջ,
օտար քաղաքակրթութիւններու պատեանին տակ լեզուն պտուղի մը
նման հասունցաւ և ապա կուսական ու անաղարտ, իր բոլոր ուժովը
դուրս ժայթքեց... Սովորած ենք Ե-Ը. դարերու շրջանը «խաւար»
անուանել: Հայոց համար ան «լոյս» էր... այնպիսի կացութեան մը
մէջ, ուր ամենահզօր և դեռ պատերազմիկ ժողովուրդներ անգիւտ
կորսուած կ'ըլլային, հայութիւնը իր գոյութիւնը պահեց... Բիւ-
զանդացիներ և Պարսիկներ չարաչար պատառեցին հայուն հոգը,
սակայն հայը ոչ միայն պահեց իր գոյութիւնը, այլեւ իր մտքին
հարստութիւններովը ճոխացուց իր թշնամիները: Եւ ետքէն՝

նորագոյն շրջանի մէջ, երբ իսլամական ուկրաինն Փոքր Ասիան ողողեց և իսլամականութեան ալիքները Վիեննայի պարիսպները կոծեցին, արեւելեան Հռոմէական մշակոյթն անհետ կորսուեցաւ, մինչդեռ հայութիւնը՝ այս փոքր քրիստոնեայ կղզեակր իր գոյութիւնը պահեց և դեռ եւս յոյս ու ջերմութիւն սփռեց աշխարհի: «Մի է յաղթանակներու վրայ խօսողը, դիմանալն է քաջութիւնը»: մեծ բանաստեղծի այս տողը ճշգրտօրէն կը պատշաճի հայ ճակատագրին...»¹⁷

Փրօֆեսէօր Ն. Եօրկա (Խումանացի սրտմարան)

«Դուք որ հաւատուած էք այսօր ձեր մեծ դարադարձը տօնելու համար, գիտէ՞ք թէ որքան իրաւունք ունիք հպարտ ըլլալու: Ուրիշ ժողովուրդներ ալ տօնէր ունին, բայց անոնք կը տօնեն աւելի իրենց յաղթանակները ուրիշ ազգերու վրայ, իրենց զէնքի յաջողութիւնները, պատերազմներու փառքը: Այո՛, ժողովուրդներ կան որ բռնութեան յաղթանակը պաշտամունք բրած են իրենց: Բայց ի՞նչ դեղեցիկ է երբ ձերինին նման հին և մեծ ժողովուրդ մը ոչ թէ կը մտածէ իր մղած պատերազմները տօնել, կամ իր կրած տառապանքները, այլ կը տօնէ իր հոգեկան նուաճումները: Աստուածաշունչի ձեր թարգմանութիւնը, ասկէ 15 դար առաջ, մէկն է ամենէն մեծ հոգեկան յաղթանակներէն՝ զոր երբեւիցէ ժողովուրդ մը կրնայ տարած ըլլալ պատմութեան մէջ»:¹⁸

* * *

Գիրերու գիւտի շուրջ անցեալին, ինչպէս և նոր ժամանակներու մէջ այլ և այլ անձնաւորութիւններու արտայայտած կարծիքները բնութեւրցողի ուշադրութեան բերելու առիթ տուողը՝ թարգմանչաց տօնն է: Իր բնօրինակ եկեղեցական, նշանակութեամբ համազգային, բայց էութեան քաղաքական տօն մը՝ որ եկեղեցին կը նշէ ամէն տարի, Հոկտեմբեր ամսուն: Անդրադարձը զոր կատարեցինք և պնահատականներու փունջը զոր բերինք, մեր կարծիքով, աւելի քան բաւարար են ճիշդ հասկնալու համար Ե. դարուն հայ իրականութեան մէջ կատարուած իրադարձութիւնը: Ժամանակի թիւադրանքն էր որ յառաջ բերաւ այդ պահանջը և մեր բախտաւորութիւնն էր որ նոյն ժամանակը ծնաւ այդ պահանջը լաւագոյնս բաւարարողին: Սոյն տարեդարձով յարգանքի տուրք մը չէ միայն զոր կը մատուցենք մեր երախտաւորներուն. ան մեզի համար նաեւ անհրաժեշտ խթան մը, մղիչ ուժ մը, ուսանելի դաս մըն է, որպէս զի զորոնք նոյն ոգիով ու պայծառատեսութեամբ, արդէն նոր ժամանակներու պահանջին համապատասխան:

Ինքնապահպանումը, ազդեցիկն արժանապատու թիւնը ներկայիս նոյնպէս վտանգուած են ու խոցելի։ Կիտի Զանայ արժանապէս օգտուիլ մեր փառաւոր անցեալի փորձէն ու դործէ՝ ընթանալով ճիշդ ուղիով, որպէս զի ոչ թէ ամօթահար Հակէնք մեր գլուխը, այլ Հպարտ և ինքնավստահ, մեր պատուաւոր տեղը գրաւենք քաղաքակիրթ ժողովուրդներու շարքին, նոր ժամանակներու մէջ ևս արժանագրելով «զովութեան և յիշատակութեան արժանի լազում դործեր»։

ԱՐՄԻՆԷ՝ ՔԷՕՇԿԷՐԵԱՆ

* Դսան յետագայ մէջբերումները, եթէ օտար լեզուով են կամ արեւելահայերէն, բերած ենք արեւմտահայերէնով։

ԱՂԵԻԻՐՆԵՐ

- 1 Antoine Meillet, *De l'Influence Parthe sur la langue arménienne*, Paris, 1920, REA, p. 164-165.
- 2 Neumann, *Versuch einer Geschichte der armenischen Literatur nach den Werken der Mechitaristen*. Leipzig, 1836, S. 25-28, 35.
- 3 Saint-Martin, *Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie*. Paris, 1818, p. 4-12.
- 4 Lebeau, *Histoire du Bas-Empire*, T.V. Paris, 1826, p. 317-324.
- 5 Ed. Dulaurier, *Histoire, dogmes, traditions et liturgie de l'Eglise arménienne*. Paris, 1859.
- 6 I.A. Gatteyrias, *L'Arménie et les arméniens*. Paris, 1882, p.67-79.
- 7 Valeri Brussov, *Letopisse istorichesskikh soudeb armyanskovo naroda*. Yerevan, 1940, p. 1-5 (ռուսերէնով)։
- 8 Կորիւն, Վարք Մեսրոպ Մաշտոցի։ Երևան, 1994։
- 9 Մովսէս Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց։ Երևան, 1981, էջ 443-445։
- 10 Կարապետ Սասնեցի, Ներբողեան յաղագս վարոց և մահուան Ս. Վ. Մեսրոբայ։ Վաղարշապատ, 1897։
- 11 Հր. Աճառեան, Հայոց գրերը։ Երևան, 1968, էջ 269-276։
- 12 Ստ. Մալխասեանց, Դասընթաց Հայոց մատենագրութեան սլաւոմութեան։ Թիֆլիս, 1908, էջ 48-49։
- 13 Ժ. Մարկվարտ, Պատմութիւն հայերէն ճշանագրերու։ Վիեննա, 1913։
- 14 Լեօ, Ս. Մեսրոպ։ Թիֆլիս, 1904։
- 15 Յուշարձան Աստուածաշունչի հայերէն թարգմանութեան հազարհինգ-հարիսյամեակի։ Երուսաղէմ, 1938, էջ 463։
- 16 Անդ, է- 445։
- 17 Անդ, էջ 441-443։
- 18 Անդ, էջ 446։